

İbadova Elza Kamal⁶⁸

ANARIN YARADICILIĞINDA “KİÇİK ADAM VƏ ARTIQ ADAM”OBRAZLARININ
MƏNƏVİ-PSIXOLOJİ ALƏMİ

60-70-ci illər nəsrinin istiqamət meyilləri; Ədəbiyyatda yeni insan, yeni qəhrəman, yeni məzmun məsələsi hər zaman cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqədar diqqət mərkəzində olmuşdur. 1953-cü ildə Stalinin ölümündən sonra ölkədə hər bir sahədə olduğu kimi, ədəbiyyatda, bədii yaradıcılıq aləmində bir növ asudəlik, sərbəstlik, nisbi olsa da söz və düşüncə azadlığı yarandı. Bu özünü bədii ədəbiyyatda həm üslub, həm də mövzu baxımından göstərdi. Sənətdə varlığa estetik münasibətlərin sərəstliyi, cəsarətli sənətkar mövqeyinin fəallığı önəmli amilə çevrildi.

İnsanların həyatında, ictimai fərdi münasibətlərdə yeni meyillər özünü göstərməyə başladı. Ədəbiyyatımızda əsrin qəhrəmanına, qayəsine, müsbət ideala və bütövlükdə insan amilinə, onun mənəvi, daxili aləminə baxış və münasibət yeniləşdi. Əgər bundan əvvəlki əsərlərdə əsas diqqət qəhrəmanın ictimai fəallığına, istehsalat prosesindəki uğurlarına yönəldisə, indi onun mənəviyyatı, daxili dünyası, hissləri ön plana çəkildi. Bunun nəticəsi olaraq, ədəbiyyatımızda iç dünyaya nüfuzu, mənəvi-əxlaqi problemləri üzə çıxaran yeni və xüsusi bir mərhələ yarandı. 50-ci illərin sonlarından başlayan bu yeni mərhələ Azərbaycan ədəbiyyatında özünə orijinal mövqe qazandı. 60-70-ci illərdə isə bu ədəbiyyat yeni ədəbi- bədii məzmun keyfiyyətləri ilə zənginləşdi. Bu dövr xalqımızın taleyində olduğu kimi ədəbiyyat tarixində də özünə məxsusluğu ilə seçildi, ümumən Sovet ədəbiyyatında olduğu kim, böyük bir nəslin – “altmışıncılar” nəslinin yaranmasına səbəb oldu və yeni inkişaf yoluna qədəm qoydu.

60-70-ci illər nəsrə təvəvətli və orijinal keyfiyyətləri, yeni səciyyəvi cəhətləri ilə seçildi. Bu dövrün yazıçıları bir qayda olaraq, yaradıcılıqlarında mənəvi-əxlaqi mövzulara önəm verir, psixoloji təhlillərə maraq göstərir, fərdə, şəxsiyyətə, onun mənəvi aləminə dərinlən nüfuz etməyə çalışırdılar. Onlar qəhrəmanlarını adi peşə sahiblərindən seçir, onların ictimai və şəxsi həyatlarındakı problemləri, keçirdikləri mənəvi böhranları, psixoloji sarsıntıları göstərirdilər. Yaradılan əsərlərdə insan münasibətlərinin dərinliyinə önəm verilir, hadisələrə psixoloji aspektdən yanaşılırdı. Əvvəlki illərin nəsrində isə mənəviyyat məsələləri bu qədər genişliyi və dolğunluğu ilə nəzərə çarpmırdı. İndi isə insan şəxsiyyəti məhz onun mənəviyyatı ilə əlaqədar yazıçıları düşündürdü.

Bu dövrdə bədii fikrin strukturunda insana və həyata münasibətdə əsaslı dönüş, irəliləyiş baş vermişdir. Bu keyfiyyət dəyişikliklərini qısaca olaraq, nəsrde reallığın artması, şəxsiyyətə onun psixologiyasının mürəkkəbliyinə daha həssas münasibət bəslənməsi, humanizmin güclənməsi, problemlərin, münaqişələrin, konfliktlərin bədii təsvirində daha çox mənəvi-əxlaqi aləmə keçməsi və insanla cəmiyyət, mühit arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin nəsrə alınması kimi səciyyəvəndirmək olar. Yazıçılar hətta istehsalat, müharibə və digər mövzularda qələmə aldıkları əsərlərdə də məsələnin bu cəhətinə xüsusi diqqət yetirir, insanın mənəvi aləmi ilə bağlı məsələləri ön plana keçirirdilər. Əgər əvvəlki onilliklərin nəsrində insanın cəmiyyətdə mövqeyi daha çox onun əmək nailiyyətləri və zəhmət prosesində əldə etdiyi yüksəlişi ilə ölçülürdüsə, 60-70-ci illərdə mənəvi yetkinlik, əxlaqi kamillik qəhrəmanların həyatda, cəmiyyətdə mövqeyini təmin edən meyara çevrilir. 70-cil illərdə özünü göstərən intellektuallaşma meyli 80-ci illər nəsrində bir qədər də dərinləşdi: bu hər şeydən əvvəl, bədii əsər qəhrəmanları arasında düşüncə sahiblərinin “fikir adamları”nın artmasında özünü göstərir. Ümumiyyətlə, 60-80-ci illər nəsrində özünü göstərən xüsusiyyətlərdən biri də bu idiki, qəhrəman mühitdən yüksəkdə dayanan “artıq adam” a çevrilir, daxilən onu qəbul etmir, ona qarşı dözümsüzlüyünü, etirazını müxtəlif cür ifadə edir, lakin ona qarşı açıq, birbaşa çıxış etmir, konformist mövqe tutur. Bu yeni nəsrimizdə qəhrəman və mühit arasındakı münasibətlərdə kifayət qədər rast gəlinən situasiyadır. [4,73]

Feyzulla Kəbirinski “artıq adam” qismində. Anarın “Dantenin yubileyi” və “Macal” povestləri 60-70-ci illərin məhsullarıdır. Bu əsərlərdə də müsbət və mənfi qəhrəmanlar gündəlik həyatlarında gündəlik qayğıları, tələbatları ilə təsvir olunurlar. Anar yaradıcılığına xas olan bir cəhət kimi “Dantenin yubileyi” povestində “kiçik adam”, “Macal” povestində isə “artıq adam” obrazlarının mənəvi-psixoloji aləmləri müqayisəli şəkildə açıqlanır.

“Dantenin yubileyi” əsərində unudulmuş, həyatda uğursuzluğa uğramış adi bir adamın həyatı təsvir olunur. Əsərdə hadisələr Feyzulla Kəbirinski və onun teatrda fəaliyyəti fonunda verilir. Müəllif Feyzullanın qırx ildən artıq səhnədə çalışdığını, lakin heç bir yenilik gətirmədiyini yalnız xırda rollarda oynadığını, bir-iki söz deməklə məvacib aldığını incə bir yumorla ifşa edir. Hekayənin aparıcı qəhrəmanı Feyzulla Kəbirinski səhnəyə çıxmaq qabiliyyətini tam itirsə də, teatrda qalib qapıçılıq etməyə belə razı olur, tək sənət ocağından uzaq düşməsin.

Zahirən o, izzət-nəfsdən məhrum olan adam təsiri bağışlayır, lakin ona edilən təhqir və tənələri teatr sənətinin tələb etdiyi qurban kimi qəbul edir. “Bununla da sadə və adi insan olan personajından Anar mürəkkəb bir tipin varlığını yaratmışdır”. [5,299-300]

Başqa sözlə, bu obrazda həm xoşbəxt, həm də bədbəxt adamın tipik xüsusiyyətləri ümumiləşdirilmişdir. Səhnədə üç kəlmə sözü düzgün deyə bilməyən bu adamda paxıllıq deyilən şey yoxdur, gənc istedadların teatra gəlişinə ürəkdən sevinir. Bu sadə, adi insanda həm kölgəli, həm də işıqlı cəhətləri görüb onların təzadını, daxilə mürəkkəbliyini açmaq səyi povestə başlıca məziyyəti kimi təzahür edir. Anar sözügedən qəhrəmanına müxtəlif tərəflərdən yanaşaraq onda olan insani cəhətlərin meydana çıxmasına şərait yaratmışdır. Feyzulla Kəbirinski elə bir tipdir ki, ailəsində də ona hörmət edən yoxdur. Arvadı Həcər, oğlu Eldar (əslində bacanağı oğlu) onun heç bir yerdə sayılmadığını dəfələrlə dilə gətirirlər. Məzlum bir surət kimi təsvir edilən Feyzulla ayağı yastı olduğundan

müharibədə də iştirak etməmişdir. Bir zaman tramvayda konduktor işləmiş, sonra isə yenidən teatra qayıtmışdır. Tənqidçi Yaşar Qarayev “tramvay və konduktor yeniyetməliyi” ilə ahılığında “metro səyahəti” barədə detallarında zamanın hərəkətinə təzadlı işarələri var. [3,177] Anarın povestlərində psixologizm hələ başlanğıc mərhələdən, yəni müəyyən epizod və detallarda, ştrixlərdə üzə çıxırsa, “Dantenin yubileyi” povestində artıq əsərin bütün toxumasını təşkil edir. O, burada qəhrəmanın – Kəbirlinskinin psixoloji durumunu daim diqqət mərkəzində saxlayır. Doğrudan da, Feyzulla və Həcər Dantenin yubileyindən kor-peşman qayıdarkən orada cərəyan edən münasibət kifayət qədər güclü bir psixoloji səhnəni xatırladır və burada Həcər “güclü psixoloq” imkanları əslində yenə Kəbirlinskinin özəl xarakterini üzə çıxarır. Yubileyin dünən olduğunu biləndə Kəbirlinski həyat yoldaşının yanında xəcalət çəkir, pərt olur. Lakin Həcər böyüklüyü, müdrikliyi sayəsində hər şey insanlığın, mənəviyyatın keyrinə həll olunur.

Ərinin daxili vəziyyətini, onun qəlbən əzab çəkdiyini duyan Həcər Feyzullanı həmişəki kimi, adəti üzrə söyüb-acılamır, əksinə, onu dəhşətli sıxıntının mənəşəsindən çıxarmaq naminə bir aktyor məharəti ilə rola girir: guya heç metronu görməyibmiş kimi Feyzullanın dalınca düşüb metronun qəribəliklərinə heyrətlənir, ərinin danışdıqlarından zövq alır. “Sabah yəqin ki, Həcər yenə də deyəcəkdir, söylənəcəkdir, Feyzullanın gününü göy əskiyə düyəcəkdir. Amma bu gün onun könlünü qırmaq istəməirdi. İstəməirdi Feyzulla bilsin ki, iki aydır – metro açıldı bəri Həcər hər səhər bu qatarla bu bazara gedib – gəlir” [2,203]

Bu qüvvətli və orijinal sonluqla Həcər də əsərin əsas qəhrəmanlarından birinə çevrilir. Onun ərinə münasibəti ilə yazıçının Kəbirlinskiyə münasibəti bu məqamda üst - üstə düşür. Bu finala istinad edən M.İmanov Kəbirlinskinin xarakterinin mənəvi psixoloji durumu barədə deyir: “Kəbirlinskinin düşdüyü bu vəziyyət bəlkə də onun mənəvi oyanması üçün başlanğıc nöqtəsi ola bilərdi. Lakin hadisələrin davamı və Kəbirlinskinin sonrakı ömür yolu barədə düşünməyi oxucunun öhdəsinə buraxan müəllif əsəri buradaca tamamlayır”. [6,65] Aparıcı qəhrəmanın “mənəvi oyanması” nı tələb etmək müəllif qayəsinə uyğun gəlmişdir. Çünki yazıçı “Kəbirlinskinin mənəvi oyanışı” nı nəzərdə tutmayıb, onu bu vəziyyəti ilə “artıq adam” a çevirir. Başqa sözlə, müəllif onun xaraktercə dəyişməsi, onda hansısa daxili-mənəvi təlatümlərin baş verməsini bədii tədqiqatın predmetinə çevirmək marağında olmayıb. Ona görə də müəllif qəhrəmanın hər hansı istiqamətə dəyişməsinə işarə belə vurmur və əsər boyu onu artıq formalaşmış, artıq çoxdan qərarlaşmış bir xarakter kimi təqdim edir. Məsələn bundadır ki, Kəbirlinskinin süjeti çözülmür, lakin xarakterində mahiyyət etibarlı ilə keyfiyyət dəyişikliyi baş vermir. Beləliklə, əsərdə müəllif vurğusu Kəbirlinskinin qabiliyyəti üstünə deyil, vicdanı üstünə düşür. Bu kontekst insana insani münasibət bəslənməsinin vacibliyini diqqətə çəkir.

“Dantenin yubileyi” ndə Anar nəzərdə artıq vətəndaşlıq hüququ qazanmış tipajlardan birini – “artıq adam” 1 (maraqsız insani), zahirən heç bir cəhəti ilə diqqəti cəlb etməyən qəhrəman təqdim edir. Yazıçı Feyzulla Kəbirlinski kimi bir adamı qəhrəman seçməklə, onun maraqsız, son dərəcədə sadə, hətta bəsit görünən həyatını təsvir etməklə göstərdi ki, istənilən insanın həyatı özlüyündə yazıçı üçün də, digər insanlar üçün də maraqlı ola bilər və başlıcası hər bir insan onun ictimai mövqeyindən, dəyərindən asılı olmayaraq özlüyündə dəyərlidir, qiymətlidir. Povestdə qəhrəmanın iç yaşantıları, daxili aləmi daha çox zahiri davranış və hərəkətlərinin təsviri üsulu ilə çatdırılır.

“Dantenin yubileyi” povestində qəhrəmanın düşüncələrinə geniş yer verməyin səbəbkarı elə qəhrəmanın özüdür. Yəni, Anar Kəbirlinskinin stixiyasına bələd olduğu üçün onun fikir dünyasını təsvir obyektinə çevirmir, məhz zahiri davranışını daxili aləmin açılmasına yönəldir. Bununla da o, qəhrəmanın başlıca cəhətləri barədə konkret təsəvvür yaradır. Məsələn, povestin əvvəlində “Bu gecə, bu qoca, bu ocaq” kəlmələrini rejissorun istəyincə tələffüz edən bilməyən Kəbirlinskinin istedadsız bir aktyor olduğu görüntüsü yaradır. Rejissorun məsləhətlərinə və özünün cəhətlərinə baxmayaraq, tamaşada ona tapşırılmış həmin cümləni düzgün söyləyə bilmir, gənc rejissorun acı sözlərindən pörtüb qızarır, tər tökür. Bir cümlənin nəticə verməyən üç saatlıq məşqi qurtardıqdan sonra yenə də özünün “aktyorluq” işini davam etdirir: hansısa filmin dublyajında iştirak etmək üçün kinostudiyaya, hansısa verilişdə “Tülkü” rolunu oynamaq üçün radioya, hansısa televiziya tamaşasına bir cümlə demək üçün telestudiyaya yollanır, dram dərnəyinə rəhbərlik etmək üçün karamel fabrikinə tələsir. M.İmanov Kəbirlinskinin bu vurnuxmalarını “özünü dərk edən bilməyən, laqeydlər mühitində miskinləşən bir insanın xarakterinin ifadə forması” hesab edir. [6,65] Lakin Kəbirlinskinin miskinləşən insan kateqoriyasına daxil etmək yumşaq desək, ədalətli səslənmir. Kəbirlinski istedadsız olsa da, heysiyyətsiz və miskin deyil: “Amma ona yer eləyən Siyavuşun ona son sözləri – məscid, azan, mürdəşir söhbəti oldu”. [2,161] Əslində Kəbirlinski özünün heç kimə lazım olmadığını yaxşı bilirdi o, Məcidlə söhbətində deyir: “Altmış il ömür sürmüşəm, nə bir qəpiklik iş görmüşəm, nə də xətir-hörmətim var. Sabah yığılıb ölüm, kimin vecinə olacaq. Bir aydan sonra adım da yadımdan çıxacaq hamının” [2,433] deyirsə, deməli o öz mənliliyini itirməyib. Bu mənəvi təkən sanki Kəbirlinskinin sonrakı ömür yolu barədə düşünməyinin başlanğıcıdır. “Dantenin yubileyi” ndə əsas məsələ Kəbirlinskinin hərəkət və davranışı, ətrafdakı adamların onunla rəftarı məsləsidir. Hadisələrin Kəbirlinskinin təfəkkür süzgecindən keçirərək təsvir etməyən müəllif bununla sərbəstlik qazanır və qəhrəmanın iştirak etmədiyi hadisələrə də geniş yer verə bilər. Müəllif psixoloq mövqeyində çıxış edərək hər bir obrazın xarakterini, xüsusiyyətini, həyat yolunu, özünəməxsus cəhətlərini açıb göstərməklə yanaşı, onları bu və ya digər hərəkətə vadar edən səbəbləri də anlatmağa, izah etməyə çalışır. Dantenin yubileyi verilmiş dövətnamələrin zarafat olmadığı – daha doğrusu dolaq olmağı əsərin ağır nöqtəsidir. Lakin elə buradaca sərt, mərhəmətsiz, haradasa meşşanlığa bənzər bir arzu ilə yaşayan lal və susmuş məhəbbətinin baş qaldırması insana məhəbbət çələngidir. Feyzullanın çiyindəki duz yükünü götürən qiymətli andır [8,35]. Anar ilk hekayələrində olduğu kimi ilk povestində də psixologizmə üstünlük vermişdir. Bununla o, qəhrəmanın əhvali-ruhiyyəsini öz daxili ilə əlaqləndirməsinə yol açır. “Dantenin yubileyi” povestinin bütün toxumasını psixoloji başqa sözlə, daxili yaşantılar əsasında yaratmaq meylidir.

“Dantenin yubileyi” povestində başlıca meyardır.[6,65]“Dantenin yubileyi” əsərinin ilk qatında, bədii quruluşunda “altıncı mərtəbə” anlayışı var.

Anar “Dantenin yubileyi” əsəri ilə kiçik və böyük adam tipajlarının yaradılmasında deyil, həm də söhbət məənəviyyat daşıyıcılarının böyüklüyündən gedir. Əsl ədəbiyyat Anar adı insan psixologiyasına varmaqla vurğulayır. Anarın son illərdə nəşr etdirdiyi əsərlər müasir Azərbaycan nəsrində maraqlı ədəbi hadisə olmaqla, həm də belə bir həqiqəti də ortaya qoydu ki, ədəbi aləmdə gedən dissusiyaların yönündən və xarakterindən asılı olmayaraq, Mirzə Cəlil məxrəci Anar yaradıcılığı üçün təbii kontekst olaraq qalmaqdadır. C. Məmmədquluzadə cəmiyyətin mütləq əksəriyyətini təşkil edən aşağıların, kiçik adamın ideoloqu idi. C.Məmmədquluzadə üçün kiçik adam haqları tapdanmış, əsarətdə yaşamağa məcbur edilmiş xalq demək idi. Bu prinsiplərə hörmət bəsləyən 60- cılar nəsrinin nümayəndəsi Anar kiçik adam obrazları silsiləsini davam etdirmişdir.

“Macal” povestində Fuad “artıq adam” kimi. “Macal” povestində “artıq adam” a çevrilən Fuad ancaq savadına, vəzifəsinə görə Elmi Texniki Tərəqqi dövrünün adamı deyil. Fuadın faciəsi də istəmədən texniki tərəqqinin standartları, bəzən faydalı, bəzən də faydasız yenilikləri ilə yaşayan yaradıcı sənətkarın faciəsidir. Psixoloji- freydizim “Macal”da da əksini tapır. Fuad axındadır, dövrünün ritmində, tempində yaşamağa çalışır. Potensial yaradıcılıq imkanlarını işgüzarlığa, karyerasına qurban verən Fuad yaddaşı da qurban verməyə hazırdır, amma işgüzarlaşan dövrdəki yaddaşdan fərqli olaraq, uşaqlıq yaddaşı qurban getmir. Əsər boyu iki Fuad görürük: vəzifə sahibi Fuad və istedadlı hələ də tam böyüyüb məhv olmayan Fuad. İkinci Fuad birinci Fuadın içindədir. Oqtay olmasaydı, bəlkə də, ikinci Fuad passivliyində qalardı, amma Oqtay birinci Fuada həmişə ikincini xatırladır. İşgüzar Fuadda üsyankarlıq, etiraz hissi, özünü sözü və əməli ilə təsdiq etmək cəhdi məhv olur. Çünki Fuadın “Mən” i uşaq yaşlarından əzilib, onun vüqarı kiçik yaşlarından sındırılıb. Həmin vaxtdan fəğirləşən Fuad fəğir, yazıq kimi də qalır. Onun təmizliyi ədəbi tənqidimizin tez-tez qeyd etdiyi kimi, dünənsiz yaşamağın yox, məhz dünənlə yaşamağın faciəsidir. Fuad indiki ömründə ancaq mövcuddur, fikrən, xəyalən o, bir qayda olaraq, dünənlə yaşayır. İndi ilə dünənin mübarizəsində ikinci Fuad qalib gəlir.

“Artıq adam” olan Fuad fikirləşir: “Qərībədir, niyə mən öz işimdə bu qədər mübahisə edirəm Oqtayla, Oqtaylarla, hətta hirsələnirəm, qızırım onlara. Niyə fikrimi bu qədər məşğul edirlər. Niyə mənə elə gəlir ki, Oqtay da, onun dostları da nə səbəbdənsə özlərini məndən yuxarı tuturlar, məni özlərinə tay bilmirlər. Halbuki tərsinə olmalıydı məntiqən” [1,445]. Psixoloji nəsrin, həqiqi qəhrəmanın əsl təbiəti yuxarıdakı daxili monoloq çox gözəl əks etdirir: hər addımda daxilə öz-özünə, başqaları ilə danışan, mübahisə edən, özünü və ətrafdakıları axıracan olduğu kimi dərk etməyə can atan, bundan nə qədər qaçmağa çalışsa belə, yenə hər dəfə düşüncələrlə hissələr burulğanına düşən daxilən mürəkkəb şəxsiyyətdir.

Fuad Salahlı obrazını psixoloji təhlil zamanı görürük ki, ömür dediyimiz fəaliyyət, dirilik yalnız bütöv bir ali məqsəd üçündür. Ancaq onu bu böyük insanı arzularını həyata keçirməyə qoymurlar, onun çertiyoları, layihələri şifonerin altında toz basıb qalır... Bütöv bir əxsiyyət öz varlığını, öz yeganəliyini xalqına, doğma torpağına, dünyaya əməl olaraq sübut edə bilmədən həyatdan gedir. Həyatdan elə bir anda gedir ki, onun görmək istədiyini bir də heç kim görə bilməyəcək! Bu faciənin konkret olaraq adını nə qoymaq olar? -İçində boğulub qalmış! Bu da “artıq adam”ın cəmiyyətlə arasındakı uçurum idi.

“Macal” povestində Oqtay obrazı ətraf mühitin “artıq adam”a çevrilən Fuada ardıcıl təsir göstərən nümayəndəsidir. Oqtayın təsiri ilə Fuadda ikinci “Mən” əmələ gəlir və onunla daxili mükəmləyə, dialoqa girir. İkinci “Mən” Fuadı mənsəbi vəzifə dalınca qaçmaqdan, vaxtının çoxunu bu yola sif etməkdə töhmətləndirir və onu mənəvi bütövlüyə səsləyir. Əsərinin qəhrəmanı Fuad xoşbəxt deyil və ola da bilməzdi. Fuad sadəcə özünü inandırmağa çalışır ki, xoşbəxtədir. Bəs nə üçün Fuad xoşbəxt ola bilmir? Ona görə ki, düzgün yol tutmayıb, əldə etdiyi nə varsa, hamısı nəyisə itirmək hesabına. Yazıçı da elə bu itkiləri qabarıqlaşdırmaqla onun mənen zəifliyinə və cəmiyyətdə “artıq adam” a çevrilməyini göstərməklə istəyinə nail olur.

Əsərin əvvəlində Anar Zen fəlsəfəsinin belə bir müddəasını xatırladır: “işlənmiş günahları sonrakı yaxşı işlərlə yumaq fikri, gələcək bəxtiyarlıq naminə hazırki yamanlıqlara bəraət qazandırmaq ideyası Zen əxlaqına kökündən ziddir”. Yazıçı bu fikri ilə “artıq adam” a çevrilmiş Fuadı “şöhrət və mənsəb hərisliyinin puçluğunu” anlaması nəticəsində etdiyi günahların müqabilində onu bir heçə çevirir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Anar. Əsərləri. 6 cildə, c. 2. Bakı, 2003.
2. Anar. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, c. 1, 2. Bakı, “Azər nəşr”, 1988.
3. Əlişanoğlu T. Azərbaycan “ yeni nəsr” i. “Elm”. 1999.
4. “Əliyeva N. 60-80-ci illər Azərbaycan nəsrində qəhrəman və üslub axtarışları. Bakı, “Elm”. 1997.
5. Ənvəroğlu H. Azərbaycan romanının inkişaf problemləri. Bakı: “Nurlan”, 2008, s.336
6. İmanov M. Müasir Azərbaycan nəsrində psixologizm. Bakı: “Elm”, 1991
7. Qarayev Y. Poeziya və nəsr. Bakı: “Yazıçı”, 1979
8. Yusifli V. Nəsr : konfliktlər, xarakterlər. Bakı, “Yazıçı”, 1986.

Açar sözlər: kiçik adam, artıq adam, Anar, mənəvi-psixoloji aləm

Key words: little man, “superfluous man”, stories, Anar, moral-psychological world

Ключевые слова: << маленький человек, лишний человек, повесть, Анар, моральная-психологический мир.

SUMMARY

The study reveals the spiritual and psychological worlds of “little man” “superfluous man” in the works of Anar and their reflection in the literature..